

Continuous issue-13 | January – March 2016

ગુજરાતમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણના પ્રશ્નો અને પડકારો

૧. પ્રસ્તાવના:

સમાજકાર્ય એ એક વ્યાવસાયિક સેવા છે. વિશ્વમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણની શરૂઆત ઈંગ્લેંડ (૧૯૦૮) થઈ અને તેનો સૌથી વધુ વિકાસ અમેરિકા (૧૯૧૯) માં થયો છે. ત્યાર પછી ભારતમાં એક અમેરિકન મિશનરી ફિલપ્પોર્ડ મેનશર્ટેની મદદથી ૧૯૩૬માં સર દોરાબજી ટાટા ગ્રેજ્યુએટ સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્કની મુંબઈમાં સ્થાપના થઈ અને ૧૯૪૬માં તેનું નામ બદલીને ટાટા ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સોશ્યલ સાયન્સીસ કરવામાં આવ્યું. ત્યાર બાદ ભારતમાં ધીમે ધીમે અનેક રાજ્યોમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી સ્કૂલ-કોલેજોની શરૂઆત થઈ. જ્યારે ગુજરાતમાં ૧૯૫૨ એમ. એસ. યુનિવર્સિટીમાં ફેકલ્ટી ઓફ સોશિયલ વર્ક વિભાગમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત થઈ. આજે ભારતમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણની શરૂઆતને ૮૦ વર્ષ અને ગુજરાતમાં ૬૩ વર્ષ થયા છે. ભારતમાં આશરે ૩૫૦ થી વધુ અને ગુજરાતમાં આશરે ૫૦ થી વધુ વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી કોલેજો અને વિભાગો કાર્યરત છે. ભારત અને ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ સ્નાતકથી પી.એચ.ડી. સુધી આપવામાં આવે છે.

વર્તમાન સમયમાં સમાજકાર્યનું શિક્ષણ અનેક સમસ્યાઓ અને પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે, જેમકે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની સામુદાયમાં ઓછી સ્વીકૃતિ અને માન્યતા, વ્યાવસાયિક સંગઠનોનું મજબૂતીકરણ, પ્રાદેશિક સાહિત્ય-સામગ્રીનો અભાવ, શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણના ચોક્કસ માપદંડો અને અભ્યાસક્રમમાં એકસૂત્રતાનો અભાવ, બિન વ્યાવસાયિકપણું, સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (CPD) માટેની પ્રવૃત્તિનો અભાવ, મૂળભૂત વિશેષતાઓ/લક્ષણોનો અભાવ, વિદ્યાર્થીઓના નોકરીના પ્રશ્નોમાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને સમાજકાર્યના સંગઠનોની ભૂમિકા, રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરની વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય પરિષદની જરૂરિયાત વગેરે જોવા મળે છે. સમાજકાર્ય શિક્ષણની સમસ્યા અને પડકારોના નિવારણ માટેની કેટલીક ભલામણો જણાવવામાં આવી છે. આ ભલામણોમાં ત્રણ પરિમાણીય/આયમી અભિગમો બતાવવામાં આવ્યા છે. જેમકે કોલેજ અને વિભાગનો વારસો, સમાજકાર્યના અધ્યાપકોની જરૂરિયાતોની જાળવણી અને સમાજકાર્યની કોલેજો/વિભાગો દ્વારા સામુદાયિક ક્રિયાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની પ્રવૃત્તિ. આમ, સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણને ટકાવવા અને મજબૂત બનાવવા માટે આ ત્રણ પરિમાણીય/આયમી અભિગમોને સ્વીકાર કરવો ખૂબ જરૂરી છે.

૨. વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણનો ઇતિહાસ અને વિકાસ

ભારતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય એ આધુનિક યુગનો વિકસતો વ્યવસાય છે. સમાજકાર્યના વ્યવસાયને વિકસાવવામાં સમાજકાર્યના શિક્ષણે મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. સમાજકાર્ય શિક્ષણનો ઇતિહાસ અને વિકાસનું અવલોકન કરવાથી જણાય છે કે ઘણા દેશોમાં સમાજકાર્યના વિદ્વાન અને અનુભવી પ્રેક્ટિસનર્સ તથા અધ્યાપકો દ્વારા સમાજકાર્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે છે સમાજકાર્ય શિક્ષણ માટેની વ્યવસ્થા કોલેજો તથા યુનિવર્સિટીના સ્નાતક કે સ્નાતકોતર અભ્યાસક્રમનું અંગ હોય છે.

ભારતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાય સંબંધી શૈક્ષણિક વ્યવસ્થાઓ જોવા મળે છે. આ વ્યવસ્થાઓ અમેરિકા, ઈંગ્લેંડ, ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા વગેરે દેશોની તુલનામાં ભારતમાં વ્યાવસાયિક શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત પાછળથી થઈ છે. ભારતમાં વીસમી શતાબ્દીમાં સૌપ્રથમ “સોશ્યલ સર્વિસ વિંગ” દ્વારા સામાજિક કાર્યકર્તાના શિક્ષણ માટે માત્ર છ અઠવાડિયાનો મુંબઈમાં સર્ટિફિકેટ અભ્યાસક્રમ શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર બાદ 1936માં “સર દોરાબજી ટાટા ગ્રેજ્યુએટ સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક”ની મુંબઈમાં સ્થાપના થઈ. જેમાં સર દોરાબજી ટાટા ટ્રસ્ટને એક અમેરિકન મિશનરી ફિલપફોર્ડ મેનશર્ટ મદદ કરી હતી, જેમણે શિકાગોમાં સમાજકાર્યનો અનુભવ મેળવ્યો હતો. આમ, સામાજિક કાર્યકરો માટે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણની શરૂઆત દોરાબજી ટાટા સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક દ્વારા કરવામાં આવી, 1946માં તેનું નામ બદલીને “ટાટા ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સોશ્યલ સાયન્સીસ” કરવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી 1946માં દિલ્હી સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક, 1947માં સમાજવિજ્ઞાન સંસ્થા કાશી વિદ્યાપીઠ, વારાસણી તથા 1949માં લખનૌ વિશ્વવિદ્યાલયમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણનો પ્રારંભ થયો, ત્યારબાદ તો દેશભરમાં વિવિધ યુનિવર્સિટીઓમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણની શરૂઆત થઈ.

ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણની શરૂઆત 1952માં ફેકલ્ટી ઓફ સોશ્યલ વર્ક, એમ.એસ.યુનિવર્સિટીમાં થઈ, ત્યાર બાદ 1970 ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણની શરૂઆત થઈ. ઉપરાંત સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી-રાજકોટ, વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી-સુરત, હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી-પાટણ, એસ.પી.યુનિવર્સિટી-આણંદ, એમ.કે. ભાવનગર યુનિવર્સિટી-ભાવનગર, ગણપત યુનિવર્સિટી-ખેરવા અને કે.એસ.કે.વી. કચ્છ યુનિવર્સિટી - ભૂજ (કચ્છ) જેવી વિવિધ યુનિવર્સિટીઓ અને સંલગ્ન સ્વનિર્ભર કોલેજોમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણનો સ્નાતક, અનુસ્નાતક, એમ.ફીલ. અને પીએચ.ડી.ના અભ્યાસક્રમો ચલાવે છે. સમાજકાર્ય શિક્ષણની શરૂઆતમાં અનુસ્નાતક કક્ષાના અભ્યાસક્રમો વધુ ચાલતા હતા તથા વર્તમાન સમયમાં પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ સમાજકાર્યમાં મેળવી શકાય છે.

ભારતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની શરૂઆત 1936માં ટાટા ઈન્સ્ટિટ્યુટ દ્વારા થઈ તે મુજબ ભારતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણનો ઇતિહાસ 80 વર્ષનો અને ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની શરૂઆત 1952 માં એમ.એસ. યુનિવર્સિટી દ્વારા થઈ છે જેનો ઇતિહાસ 63 વર્ષનો છે. ગુજરાતમાં છેલ્લા પંદર વર્ષમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી સ્વનિર્ભર કોલેજો બિલાડીના ટોપની જેમ ફુટી નિકળી છે. ત્યારે સમાજકાર્ય શિક્ષણની ગુણવત્તાનો પ્રશ્ન ઊભો થયો છે. સમાજકાર્યમાં જાણીતા અને અગ્રેસર છે તેવા શિક્ષણવિદો એમ કહે છે કે ગુજરાતમાં હજુ સમાજકાર્ય એક વ્યવસાય તરીકે વિકસી રહ્યો છે. કારણ કે સમાજમાં વ્યવસાય તરીકે તેની સ્વીકૃતિ મેળવવાની દિશામાં હજુ પણ પ્રયાસો કરવાના બાકી છે. ભારતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાયની અને શિક્ષણની સ્વીકૃતિ સંદર્ભે વિચારવું જોઈએ કે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની સમાજના કયા કયા ક્ષેત્રોમાં જરૂરિયાત અને માંગ છે ? સામાન્ય રીતે વ્યવસાયની જરૂરિયાત અને માંગ જેટલી વધુ તેટલી ઝડપથી જે તે વ્યવસાય સ્વીકૃત બને છે. સ્વીકૃતિના સંદર્ભમાં જે પ્રશ્નો દેખાય છે તે એ કે સમાજકાર્ય વ્યવસાયનો ઉદભવ અને વિકાસ ઈંગ્લેંડ અને અમેરિકામાં થયો છે. તેના કરતાં આપણાં દેશની સ્થિતિ, સંજોગો, સમસ્યાઓ જુદા છે. આપણા દેશની સમસ્યાના ઉકેલ માટેની ગાંધિવિચારધારા ભારત દેશની નિપજ છે. વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય સાથે તેનો સમન્વય કેવી રીતે કરી શકાય તે સમાજકાર્ય શિક્ષણ આપતી વખતે વિચારવું આવશ્યક છે.

સમાજકાર્યને એક વ્યવસાય તરીકેનો યોગ્ય દરજ્જો અપાવવાની જવાબદારી સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓની છે. એટલે કે સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓની છે. કારણ કે કોઈ પણ રોજગારને વ્યવસાયનું સ્વરૂપ ત્યારે જ મળે જ્યારે તેને સમાજ દ્વારા સ્વીકૃતિ મળે. આજે ભારતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાય તરીકે સંપૂર્ણ સ્વીકૃતિ થઈ નથી. અને સંપૂર્ણ સ્વીકૃતિ ત્યારે જ મળી કહેવાય કે સામાજિક ક્ષેત્રમાં સમાજકાર્યકર સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ, સરકારી વિભાગો, બોર્ડ, મંડળો, સંગઠનોમાં સમાજ સેવાનાં પદો માટે એમ.એસ.ડબલ્યુને આવશ્યક માને અને તેનો બીજો કોઈ વિકલ્પ ના હોય શકે. દા.ત. મેડિકલ, એન્જીન્યરીંગ અને કાયદા વિજ્ઞાનમાં અનુક્રમે ડૉક્ટર, એન્જીન્યર અને વકીલના વ્યવસાયનું સ્થાન અન્ય કોઈ વ્યવસાય લઈ શકે તેમ નથી. અથવા અન્ય વ્યવસાયનું શિક્ષણ અને અનુભવ, આ વ્યવસાયનો વિકલ્પ નથી બની શકતા, તેવું સમાજકાર્યનું થવું જોઈએ. આજે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણ સામેનો પ્રશ્ન એ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવતા શિક્ષણની ગુણવત્તા છે અને સમાજકાર્ય શિક્ષણ દ્વારા સમાજકાર્ય વ્યવસાયનો વિકાસ કેવી રીતે કરી શકાય તે અંગે વિચારવું આવશ્યક છે.

૩. ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી યુનિવર્સિટીઓ

(૧) એમ.એસ.યુનિવર્સિટી - વડોદરા

- (૨) ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ - અમદાવાદ
- (૩) સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી - રાજકોટ
- (૪) વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી - સુરત
- (૫) હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી - પાટણ
- (૬) એસ.પી.યુનિવર્સિટી - આણંદ
- (૬) એમ.કે. ભાવનગર યુનિવર્સિટી - ભાવનગર
- (૭) ગણપત યુનિવર્સિટી - ખેરવા
- (૮) કે.એસ.કે.વી.કચ્છ યુનિવર્સિટી - ભૂજ (કચ્છ)
- (૯) ગુજરાત યુનિવર્સિટી - અમદાવાદ
- (૧૦) ઇન્દિરા ગાંધી નેશનલ ઓપન યુનિવર્સિટી - અમદાવાદ
- (૧૧) ડો. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી - અમદાવાદ

૪. વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણના પ્રશ્નો અને પડકારો

(૧) વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની સામુદાયિક સ્વીકૃતિ અને માન્યતા

ગુજરાતમાં સમાજકાર્યએ એક વ્યવસાય તરીકે સામુદાયિક સ્વીકૃતિ અને માન્યતા પ્રાપ્ત કરી નથી અથવા ખૂબ જ ઓછી પ્રાપ્ત કરી છે. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ વ્યવસાય પોતાની વિશેષતા, ગુણ કે લાક્ષણિકતા ત્યારે સિધ્ધ કરી શકે જ્યારે સમાજ તેને સ્વીકૃતિ કે માન્યતા આપે. સમાજ જે – તે વ્યવસાયમાં પોતાની સુખાકારી, હિત અને ઉપયોગીતા જોવે છે અને પછી તે વ્યવસાયને ચોક્કસ દરજ્જો આપે છે. આજે ઈંગ્લેંડ, અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા જેવા દેશોમાં સમાજકાર્યે પૂર્ણ રીતે વ્યાવસાયિક દરજ્જો પ્રાપ્ત કર્યો છે એટલે કે સમાજે સમાજકાર્ય વ્યવસાયને સ્વીકૃતિ અને માન્યતા પ્રદાન કરી છે, જ્યારે ગુજરાતમાં તેની તુલનામાં સામાજિક માન્યતા અને સ્વીકૃતિ મળી નથી અથવા ખૂબ જ ઓછી મળી છે. જે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય માટે એક પ્રશ્નરૂપ બાબત છે.

સામાન્ય રીતે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણમાં અધ્યાપકો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ દરમિયાન જે જ્ઞાન, મૂલ્યો, કુશળતાઓ, પદ્ધતિઓ, સિદ્ધાંતો અને આચારસંહિતા વગેરેની જે સમજ આપવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ વ્યાવસાયિક કાર્યકરો પ્રક્ટીસ દરમિયાન ઓછો કરે છે. તેમજ વ્યાવસાયિક કાર્યકરો સમાજકાર્યના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જે વ્યાવસાયિક સેવા આપે છે તે "સમાજસેવા"ના કાર્યોથી કેવી રીતે અલગ પડે છે તે સમાજના લોકોને સમજાવવામાં ઊણા ઉતર્યા છે. સામાન્ય રીતે "સમાજસેવક" પોતાની સેવા નિઃસ્વાર્થ, ઋણ અદા કરવું, બલિદાન અને પાપ-પુણ્યના અભિગમના આધારે આપે છે. જ્યારે વ્યાવસાયિક કાર્યકર પોતાની સેવા સંગઠનાત્મક માળખામાં રહીને સવેતન આપે છે

એટલે કે વ્યાવસાયિક કાર્યકર સરકારી અને સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓના ધારા-ધોરણો અનુસાર કર્યો કરે છે. વ્યાવસાયિક કાર્યકર આ સમાજસેવા અને સમાજકાર્ય વચ્ચેનો ભેદ સમાજના લોકોને સમજાવવામાં નિષ્ફળ ગયા છે. જેથી વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય અન્ય વ્યવસાય જેવાં કે મેડિકલ, વકીલાત, એજિન્યરિંગ વગેરે વ્યવસાયો જેવી સામાજિક સ્વીકૃતિ અને માન્યતા વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યને પ્રાપ્ત થઈ નથી. જે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના શિક્ષણ, વ્યવસાય અને કાર્યકર માટે પ્રશ્નરૂપ તથા પડકારજનક છે.

સમાજકાર્યના વિભિન્ન ક્ષેત્રમાં પ્રશિક્ષિત સામાજિક કાર્યકરોની નિયુક્તિઓ થઈ રહી છે. જેમ કે ચિકિત્સા અને મનોચિકિત્સા ઉપચારનાં ક્ષેત્રો, યુવા કલ્યાણ અને વિકાસને માટે સંચાલિત નહેરુ યુવા કેન્દ્રોમાં, ઔદ્યોગિક ગૃહોમાં જ્યાં 500 થી વધુ કામદારો કાર્ય કરે છે ત્યાં શ્રમકલ્યાણ અધિકારી તરીકે સક્રિય રીતે સામાજિક કાર્યકર્તાની નિયુક્તિ થાય છે તેમ જ બાળકલ્યાણ, મહિલાકલ્યાણ, પરિવારકલ્યાણ, અપરાધસુધાર, સંશોધન સંસ્થા વગેરે જેવાં ક્ષેત્રોમાં કોઈને કોઈ પદ ઉપર પ્રશિક્ષિત સમાજકાર્યકરની નિમણૂક થાય છે. રાજ્યકક્ષા કે રાષ્ટ્રીયકક્ષાના સરકારી વિભાગો, આયોગો, બોર્ડ, સંસ્થાઓ, સંગઠનો વગેરેમાં સામાજિક વિકાસમાં નીતિનિર્ધારણ, કાર્યક્રમનું આયોજન, સંચાલન, અમલીકરણ ને મૂલ્યાંકનની કામગીરીમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યને સામાજિક માન્યતા, સ્વીકૃતિ અને અનુમોદન મળી રહ્યું છે પરંતુ જે ખૂબ જ ઓછું છે.

(૨) વ્યાવસાયિક સંગઠનોનું મજબૂતીકરણ

કોઈ પણ વ્યવસાય (Occupation) નો આધાર તે વ્યવસાયના સંગઠન, સંઘ, સમિતિ અથવા સોસાયટીની સક્રિયતા ઉપર નિર્ભર છે. સમાજમાં મોટાભાગના વ્યવસાયોના કોઈને કોઈ સ્તરના સંગઠનો સ્થપાયેલા જોવા મળે છે. કોઈ પણ વ્યવસાયના વિકાસ માટે સંગઠનની રચના કરવી આવશ્યક છે. જેથી સંગઠનના આધારે દરેક સભ્યોને પોતાના વ્યવસાય સંબંધિત પ્રશ્નો અને વિચારોની રજૂઆત કરવાની તક મળે છે. વ્યાવસાયિક સંગઠનોને પોતાની આગવી ઓળખ, વિચારધારા, સિદ્ધાંત, આચારસંહિતા અને પ્રવૃત્તિઓ સુનિશ્ચિત થયેલા હોય છે. વ્યાવસાયિક સંગઠનોમાં જોડનાર સભ્યોએ તેનું પાલન કરવું આવશ્યક હોય છે. સંગઠનો દ્વારા સેવાના ધોરણો નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે. પરિણામે વ્યવસાય પોતાનું એક સ્તર અને સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે.

ભારતમાં વિભિન્ન સ્તરો પર સમાજકાર્ય સંબંધી સંગઠનોની સ્થાપના થયેલી જોવા મળે છે, જેમકે શિક્ષણસંસ્થાઓમાં અધ્યાપકોના, પ્રેક્ટિશનર અને સમાજકાર્યના વિદ્યાર્થીઓના એલ્યુમની સંગઠનો બન્યા છે. ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાની સરખામણીમાં ભારતમાં વ્યાવસાયિક સંગઠનોની સ્થિતિ ઘણી નબળી છે છતાં પણ ભારતમાં વિભિન્ન ક્ષેત્રોથી સંબંધિત અનેક સંગઠનો બનેલા છે, જેમકે ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ ધ એલ્યુમની સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક (૧૯૫૧), ઇન્ટરનેશનલ ફેડરેશન ઓફ સોશ્યલ વર્કર્સ (૧૯૫૨), એસોસિએશન ઓફ સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક ઇન ઇન્ડિયા (ASSWT-૧૯૬૦), ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ ટ્રેઇન સોશ્યલ વર્કર્સ (IATSW-૧૯૬૧), ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ

સાઈક્યાટ્રિક સોશ્યલ વર્ક (૧૯૭૦), સોશ્યલવર્ક એજ્યુકેટર ફોરમ (૧૯૯૩) વગેરે વ્યાવસાયિક સંગઠનો રાષ્ટ્રિય અને આંતરરાષ્ટ્રિય સ્તરે સ્થપાયેલા છે. જેમાથી કેટલાક સંગઠનો બંધ થઈ ગયા છે, કેટલાક સંગઠનો નિષ્ક્રિય અવસ્થામાં ચાલે છે, કેટલાક સંગઠનો નબળા પડી રહ્યા છે, જે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય કે સમાજકાર્યકરોના સંગઠનોના મજબૂતીકરણ સામે પ્રશ્નો ઊભા કરે છે.

કેટલાક સમાજકાર્યના સંગઠનો વ્યાવસાયિક પત્રિકાઓ પણ ચલાવે છે અથવા ભૂતકાળમાં ચાલતી હતી. જેમકે ટાટા ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સોશ્યલ સાયન્સીઝ-મુંબઈનું ઇન્ડિયન જર્નલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક, ઇન્ડિયન એસોસિએશન ઓફ ધ એલૂમની સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્કનું સોશ્યલ વર્ક ફોરમ, લખનૌ યુનિવર્સિટીનું કન્ટેમ્પરરી સોશ્યલ વર્ક, નિર્મલા નિકેતન સંસ્થા દ્વારા સોશ્યલ વર્ક પર્સપેક્ટિવ વગેરે ત્રિમાસિક પત્રિકાઓ (સામયિકો, જર્નલ) માં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય અને સંગઠન કે તેના ક્ષેત્રોની સ્થિતિ અને સમસ્યાઓની ચર્ચા થાય છે. આ ક્ષેત્રોની સ્થિતિ અને સમસ્યાઓ સબંધે સંશોધનોના લેખો પત્રિકાઓમાં પ્રકાશિત કરવા જોઈએ જેથી સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણને પ્રોત્સાહન અને મદદ મળે છે. રાજ્ય અને કેન્દ્ર કક્ષાની સમાજ કલ્યાણ ક્ષેત્ર હેઠળની નોકરીઓમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યકરને જ તક મળે તેવો આગ્રહ વ્યાવસાયિક સંગઠનોએ રાખવો જોઈએ અને પત્રિકાઓએ સમાજ કલ્યાણ ક્ષેત્રોમાં રહેલી નોકરીઓ સંદર્ભે વધુને વધુ લેખો પ્રકાશિત કરે તો રાજ્ય અને કેન્દ્ર સરકારને પણ તેની વધુ સ્પષ્ટતા થાય. પત્રિકાઓ પણ વ્યાવસાયિક સંગઠનના વિકાસ અને લાંબાગાળા સુધી યોગદાન આપી શકે છે તેમજ સમાજકાર્ય શિક્ષણ અને તાલીમ વ્યવસ્થામાં વ્યવસાયનું મજબૂતીકરણ કરવું આવશ્યક છે.

દેશમાં સમાજકાર્યના વિકાસ માટે અધ્યાપકો અને પ્રેક્ટિસનરો દ્વારા વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના સંગઠનોને અસરકારક સંચાલન દ્વારા પ્રભાવશાળી બનાવવું આવશ્યક છે. જો સમાજકાર્યના સંગઠનોને પ્રભાવશાળી બનાવવામાં નહીં આવે તો સમાજકાર્યનું ભવિષ્ય અંધકારમય બનવાની સંભાવના છે (નાણાવટી : ૧૯૯૭)

ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યકરોના રાજ્ય સ્તરના સંગઠનો બનેલા છે. પરંતુ આ સંગઠનો ખાસ કોઈ સમાજ કલ્યાણ કે વિકાસના કાર્યો કરતાં હોય તેવું જોવા મળતું નથી તેમજ વિદ્યાર્થીઓના સ્કૂલ એલૂમની એસોસિએશનો પણ બનેલા જોવા મળે છે જે તેમની સ્કૂલ-કોલેજ પૂરતા મર્યાદિત રહ્યા છે. ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યકરોના સંગઠનો અને વિદ્યાર્થીઓના સ્કૂલ એલૂમની એસોસિએશનો નિષ્ક્રિય અવસ્થામાં વધુ જોવા મળે છે. જે સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણ એમ બન્ને માટે પ્રશ્ન અને પડકારરૂપ છે.

(૩) પ્રાદેશિક સાહિત્ય - સામગ્રીનો અભાવ

ભારત અને ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણનો વિકાસ ખુબ જ ઓછો થયો છે. આજે ભારત અને ગુજરાતમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણ અને પદ્ધતિઓ (સામાજિક વૈયક્તિક કાર્ય પદ્ધતિ, સામાજિક જૂથકાર્ય પદ્ધતિ અને સામુદાયિક સંગઠન પદ્ધતિ) નો જે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેનો ઉદભવ અને વિકાસ અમેરિકામાં થયો છે અને

અમેરીકામાં આ શિક્ષણ અને પદ્ધતિઓ ઉદભાવવા અને વિકાસ થવા પાછળ ત્યાના વ્યક્તિગત અને જૂથના પ્રશ્નો મુખ્ય હતા. જ્યારે ભારતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાયમાં ઉદભાવવા પાછળ સામુદાયિક પ્રશ્નો મુખ્ય છે. સામાન્ય રીતે દરેક દેશોના પ્રશ્નો સમજતા પહેલા જે તે દેશની સામાજિક - સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતી સમજવી આવશ્યક છે. ભારત અને ગુજરાતમાં વ્યક્તિ, જૂથ અને સમુદાયના પ્રશ્નોના નિરાકરણ સંદર્ભે કાર્ય કરવું ઘણું પડકારજનક છે તેમજ સમાજકાર્ય વ્યવસાયમાં જોડાયેલા વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને સમાજકાર્યકરો વ્યક્તિ અને જૂથના પ્રશ્નો સંદર્ભે વધુ કાર્યો કરે છે પરંતુ તેઓ સમુદાયના પ્રશ્નો સંદર્ભે નહિવત કાર્યો કરે છે જેથી વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય અને શિક્ષણ સામે મોટો પડકાર ઊભો થાય છે.

ભારત અને ગુજરાતમાં વિદ્યાર્થીઓને જે સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે સાહિત્યમાં અભ્યાસની રીતો, દષ્ટિકોણ, સિદ્ધાંતો, પદ્ધતિઓ વગેરે પશ્ચિમી દેશો પાસેથી ઉધાર લીધેલ છે. પરંતુ આપણે પણ ભારત અને ગુજરાતનાં સંદર્ભમાં પ્રદેશિક તથા સ્થાનિક પદ્ધતિઓ વિકસાવવાની જરૂરિયાત છે. પ્રદેશિક દષ્ટિકોણના વિકાસની પ્રક્રિયાને સુવિધાજનક બનાવવા માટે શિક્ષણવિદો અને પ્રેક્ટિસનરોએ પોતાના અનુભવના આધારે દસ્તાવેજો તૈયાર કરવા જરૂરી છે. જેથી આવનારી પેઢીને નવી અને પૂરતી સાહિત્ય - સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ શકે.

ભારત અને ગુજરાતમાં સમાજકાર્ય વિષયમાં સ્થાનિક ભાષા સંબંધિત સાહિત્ય ખૂબ જ ઓછું ઉપલબ્ધ છે. ગુજરાતની વાત કરીએ તો રાજ્યમાં કેટલીક યુનિવર્સિટીઓ, તેના વિભાગો અને તેને સંલગ્ન કોલેજોમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું સ્નાતકથી પી.એચ.ડી. સુધીનું શિક્ષણ ગુજરાતી ભાષામાં આપવામાં આવે છે. છતાં પણ આ યુનિવર્સિટીઓ, વિભાગો અને કોલેજો પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં દરેક વિષયોમાં અભ્યાસ સંબંધિત પુસ્તકો (સાહિત્ય-સામગ્રી) ઉપલબ્ધ નથી ગુજરાતમાં સમાજકાર્યના અધ્યાપકો દ્વારા વિષય સંબંધિત કેટલાક પુસ્તકો લખાયા છે પરંતુ તે હાલની સ્થિતિએ અપૂરતા જણાય છે. જેથી હાલમાં અભ્યાસ કરતાં મોટાભાગના વિદ્યાર્થીઓએ અગાઉના સારા વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ સંબંધિત લેખિત સાહિત્ય-સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. જે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના શિક્ષણસંબંધિત સાહિત્ય-સામગ્રી સામે એક પ્રશ્ન અને પડકાર ઊભો કરે છે.

(૪) સમાજકાર્યના શિક્ષકોને અપૂરતું વેતન / પગાર

ભારતમાં વર્તમાન સમયમાં ૩૫૦થી વધુ સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી કોલેજો અને વિભાગો કાર્યરત છે. જ્યારે ગુજરાતમાં ૫૦ થી વધુ કોલેજો અને વિભાગો સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપે છે, તેમજ ગુજરાતમાં દર વર્ષે ૨૫૦૦ થી વધુ વિદ્યાર્થીઓ વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ મેળવીને બહાર પડે છે. ગુજરાતમાં માત્ર બે યુનિવર્સિટીઓના વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના વિભાગો સંપૂર્ણ રીતે સરકારી છે અને તેમના અધ્યાપકોને સરકારી નિયમો અનુસાર પગાર આપવામાં આવે છે. જ્યારે અન્ય કોલેજો અને વિભાગોના અધ્યાપકોની નિમણૂક ઉચ્ચક વેતનના આધારે કરવામાં આવે છે. કેટલીક કોલેજો અધ્યાપકોને યુનિવર્સિટીના ધારા-ધોરણથી પણ ઓછું વેતન આપે છે. સામાન્ય રીતે કેટલીક

કોલેજમાં નવા અધ્યાપકો વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યમાં અધ્યાપનકાર્યમાં જોડાય ત્યારે તેમણે ૭૫૦૦ રૂપિયા માસિક વેતન આપવામાં આવે છે. એટલે કે કોલેજો દ્વારા અધ્યાપકોને વેતન ઓછું અને અધ્યાપનકાર્ય વધુ આપવામાં આવે છે. જે અધ્યાપકોનું આર્થિક અને શારીરિક શોષણ છે. જે એક સમાજકાર્ય વ્યવસાય તથા શિક્ષણનો ગંભીર પ્રશ્ન છે. તેમજ આ અધ્યાપકો પાસે એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ સમાજકાર્યના વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ ગુણવત્તાલક્ષી શિક્ષણ આપે, કોલેજને ઉચ્ચ સ્થાન પર લઈ જાય અને સમાજને સમર્પિત એવા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર કરે જે આ અધ્યાપકો માટે મુશ્કેલરૂપ બાબત છે. જે સમાજકાર્ય વ્યવસાય, શિક્ષણ અને અધ્યાપકો સામે એક પડકાર છે.

(૫) સમાજકાર્યના અધ્યાપકોમાં પ્રેક્ટીશનો અભાવ

સમાજકાર્યના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સમાજકાર્યના અધ્યાપકો, સમાજકાર્યકરો અને વિદ્યાર્થીઓમાં સતત અને અસરકારક પ્રેક્ટિસનો અભાવ જોવા મળે છે. એટલે કે જેમ મેડિકલ કોલેજના પ્રોફેસરો અને ડોક્ટરો જે રીતે ક્લિનિક કે હોસ્પિટલમાં પ્રેક્ટિસ કરે છે, એન્જિન્યરિંગ કોલેજના પ્રોફેસરો જે રીતે વિદ્યાર્થીઓ સાથે પ્રાયોગિકકાર્યમાં જોડાય છે તેમજ લો કોલેજના પ્રોફેસરો કે વકીલો ન્યાયાલયમાં જે રીતે વ્યાવસાયિક પ્રેક્ટિસ કરે છે તેવી રીતે સમાજકાર્ય અધ્યાપકો સમાજકાર્યના ક્ષેત્રોમાં કોઈ વિશેષ સેવા આપતા નથી. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસના ભાગરૂપે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યને સમજવા માટે અને સમાજકાર્યકરો નોકરીના ભાગરૂપે સમાજકાર્યના ક્ષેત્રોમાં પ્રેક્ટિસ કરતાં જોવા મળે છે. મેડિકલ, એન્જિન્યરિંગ, કાયદા અને કોમ્પ્યુટર વિજ્ઞાનના વ્યવસાયમાં સતત નવું જ્ઞાન ઉમેરતું રહે છે જે સમાજકાર્ય વ્યવસાયમાં ઓછું જોવા મળે છે.

સમાજકાર્યના વ્યવસાય સાથે જોડાયેલા અધ્યાપકો, સમાજકાર્યકરો અને વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ, સંશોધન અને પ્રેક્ટિસ દરમિયાન સર્વગ્રાહી અભિગમ (Holistic Approach) ઓછો અપનાવે છે તેમજ મોટાભાગે સમાજકાર્યના અધ્યાપકો વિદ્યાર્થીના શિક્ષણકાર્ય માટે પુસ્તકોનો વધુ આધાર લે છે તેમજ સમાજકાર્ય વ્યવસાયના અધ્યાપકોમાં સસત પ્રેક્ટિસનો અભાવે વ્યવસાય સાથે સંબંધિત વાસ્તવિકતાનો પૂરતો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આપી શકતા નથી. આમ, સમાજકાર્યમાં અધ્યાપકોના પ્રેક્ટીસના અભાવે શિક્ષણ, સંશોધન અને પ્રેક્ટિસમાં ઉણપ રહે છે તે સમાજકાર્ય વ્યવસાય સામે એક પડકાર છે.

(૬) સમાજકાર્યના શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણના ચોક્કસ માપદંડો અને અભ્યાસક્રમમાં એકસૂત્રતાનો અભાવ

આજે ભારતમાં ૩૫૦ અને ગુજરાતમાં ૫૦ થી વધુ કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓના વિભાગો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને આ શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ ગુણવત્તાલક્ષી હોય તે ખૂબ જરૂરી છે. ભારત અને ગુજરાતની મોટાભાગની યુનિવર્સિટી, તેના વિભાગો અને તેને સંલગ્ન કોલેજોમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણના ચોક્કસ માપદંડો અને અભ્યાસક્રમમાં એકસૂત્રતા જોવા મળતી નથી, જેમકે વિદ્યાર્થીઓની પ્રવેશ પ્રક્રિયા, ફીના ધોરણો, પરીક્ષા સંબંધિત મૂલ્યાંકન (આંતરિક અને બાહ્ય), અભ્યાસક્રમ અને તેના વિષયો, વિષયોની

પસંદગી તથા વિશિષ્ટિકરણ, ક્ષેત્રકાર્ય તાલીમ, ગ્રામ શિબિર અને પ્રવાસ, સંશોધનકાર્ય વગેરેમાં વિભિન્નતા જોવા મળે છે અને આ બાબત સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણ સામે મોટો પ્રશ્ન ઊભો કરે છે.

ભારત અને ગુજરાતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપતી કેટલીક યુનિવર્સિટીઓ અને કોલેજોમાં ક્ષેત્રકાર્ય તાલીમ અને સંશોધનકાર્યને ઓછું મહત્વ આપે છે, જેમકે એમ. કે. ભાવનગર યુનિવર્સિટીએ વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના નવા અભ્યાસક્રમમાં સંશોધનકાર્યને સામેલ કરેલ નથી. જે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણ માટે પ્રશ્નરૂપ બાબત ગણી શકાય. સામાન્ય રીતે યુનિવર્સિટીઓ સમાજકાર્યનું શિક્ષણ મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓને બે વર્ષને અંતે સમાજકાર્ય વ્યવસાયની ડિગ્રી આપે છે. આ ડિગ્રી મેળવ્યા બાદ વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક ક્ષેત્રોમાં કામ કરતી સ્વૈચ્છિક સંસ્થા (એનજીઓ), સરકારી વિભાગો કે અન્ય એજન્સીઓમાં નોકરીની શોધખોળ કરે છે જ્યારે આ વિદ્યાર્થીઓને નોકરી ન મળે ત્યારે તેઓ સમાજકાર્યના વ્યવસાય અને શિક્ષણ સામે અસંતોષ પ્રગટ કરે છે જે પાછળ સમાજકાર્ય શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ અને માપદંડોમાં રહેલી વિભિન્નતા વધુ જવાબદાર છે અને તે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણ સામે પ્રશ્નો અને પડકાર ઊભો કરે છે.

ગુજરાતમાં હાલમાં સેમેસ્ટર પદ્ધતિ પ્રમાણે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને આ સેમેસ્ટર પદ્ધતિ પ્રમાણે અભ્યાસક્રમો યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરવા તથા વિદ્યાર્થીઓને સમાજકાર્યના તમામ વિષયોનું ગુણવત્તાલક્ષી શિક્ષણ આપવું સમાજકાર્યના અધ્યાપકો અને વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનાશિક્ષણ સામે પડકારરૂપ બાબત છે.

(૭) બિન વ્યાવસાયિકપણું

એસોસિએશન ઓફ સ્કૂલ ઓફ સોશ્યલ વર્ક ઇન ઈન્ડિયા (ASSWI) દ્વારા યોજાયેલ પરિસંવાદમાં એવો વિચાર રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો કે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ અને તાલીમ મેળવેલ ન હોય તેવા અન્ય વ્યવસાય (વિષય) ના બિન તાલીમી વ્યક્તિની વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપતી કોલેજો અને વિભાગોમાં અધ્યાપક તરીકે નિમણૂક આપવી જોઈએ નહીં તેમજ યુનિવર્સિટીએ અન્ય વ્યવસાય (વિષય) ના બિન તાલીમી અધ્યાપકોની પસંદગી કમિટીના સભ્ય, પરીક્ષા સમિતિના સભ્ય અને સમાજકાર્ય વ્યવસાય સંબંધિત અન્ય કોઈ સમિતિના સભ્ય તરીકે તેમની નિમણૂક કરવી જોઈએ નહીં (નાયર : ૧૯૮૧). જેમ મેડિકલ, એન્જિન્યરિંગ, કમ્પ્યુટર વિજ્ઞાન અને કાયદા વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓને પોતાના વ્યવસાયના તાલીમબદ્ધ અને અનુભવી પ્રોફેસરો દ્વારા જ શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેવી રીતે સમાજકાર્ય વ્યવસાયના તાલીમબદ્ધ, અનુભવી અને ડિગ્રીધારી અધ્યાપકો દ્વારા જ સમાજકાર્યના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપવું જોઈએ. પરંતુ હાલમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપતી કેટલીક કોલેજો અને વિભાગોમાં બિન વ્યાવસાયિકપણું ધરાવતા અધ્યાપકો જેવાકે સમાજશાસ્ત્ર, માનવ સમાજશાસ્ત્ર, મનોવિજ્ઞાન, રાજ્યશાસ્ત્ર વગેરે વ્યવસાય (વિષય) ના અધ્યાપકો દ્વારા સમાજકાર્યના વિદ્યાર્થીઓને

શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આમ, અન્ય વ્યવસાય (વિષય) માં નિષ્ણાંતપણું ધરાવતા અધ્યાપકો દ્વારા સમાજકાર્ય વ્યવસાયના વિદ્યાર્થીઓને કેવું શિક્ષણ-પ્રશિક્ષણ આપતા હશે ? તે વિચારવા જેવી બાબત છે. તે ઉપરાંત આ અધ્યાપકોમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાય સંબંધિત જ્ઞાન, મૂલ્યો, કુશળતાઓ, પદ્ધતિઓ, સિદ્ધાંતઓ, દ્રષ્ટિકોણ, આચારસંહિતા, કાર્યો, ભૂમિકા વગેરે બાબતોને તેઓ કેટલે અંશે સમજી શકતા હશે તથા વિદ્યાર્થીઓને સમજાવી શકતા હશે તે સમાજકાર્ય વ્યવસાયના લોકોએ પણ વિચારવા જેવી બાબત છે. આ સ્થિતિ સમાજકાર્ય વ્યવસાય સામે પડકારરૂપ બને છે.

(૮) સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (CPD) માટેની પ્રવૃત્તિનો અભાવ

ભારતમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની ૨૫૦ થી વધુ કોલેજો અને વિભાગો યુજીસીના ધારા-ધોરણો અનુસાર ચાલે છે. પરંતુ ભારત અને ગુજરાતમાં સમાજકાર્યની મોટાભાગની કોલેજો અને વિભાગો સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (Continuous Professional Development - CPD) માટેની આવશ્યક પ્રવૃત્તિઓ કરતી નથી. જે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના વિકાસ માટે જરૂરી છે. સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (CPD) ની પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે કાર્યશાળા અને પરિસંવાદો યોજવા, સંશોધન અને સર્વે અભ્યાસો કરવા, નાણાંકીય સંસ્થાઓ પાસેથી ફંડ મેળવીને ક્ષેત્રકાર્યમાં ક્રિયાત્મક કાર્યક્રમો (Fieldwork Action Project) કરવા, વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ સંબંધિત પ્રવૃત્તિ માટે રાજ્ય બહાર પ્રવાસમાં લઈ જવા, ગ્રામ શિબિરો કરવી વગેરે પ્રવૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત ક્ષેત્રકાર્ય આધારિત ક્રિયાત્મક કાર્યક્રમો અને પ્રાયોગિકકાર્ય કોલેજો અને વિભાગોના નેતૃત્વ હેઠળ કરવાથી કર્મચારીઓના વિકાસની તકો ઊભી થાય છે તેમજ સંશોધકો અને વિદ્યાર્થીને શીખવાની તકો પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ હાલમાં ગુજરાતમાં સમાજકાર્યની મોટાભાગની કોલેજો અને વિભાગો સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (CPD) માટેની પ્રવૃત્તિઓ નહિવત પ્રમાણમાં થતી હોવાથી સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણના વિકાસ સામે પ્રશ્નો અને પડકારો ઉદભવ્યા છે.

(૯) મૂળભૂત વિશેષતાઓ/લક્ષણોનો અભાવ

આજે વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય પોતાની આગવી લક્ષણિકતાને આધારે સમાજ અને રાજ્યના લોકોને વિશિષ્ટ સેવાઓ આપે છે, છતાં પણ આ સેવાઓ જોઈએ એટલી અસરકારક રીતે આપતી ન હોવાથી સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણ પોતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન કે દરજ્જો સમાજ અને રાજ્યમાં પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી તેમજ સમાજકાર્યના વ્યાવસાયિક સંગઠના સભ્યો, અધ્યાપકો, સમાજકાર્યકરો મજબૂત અને પ્રભાવશાળી રીતે કાર્ય કરતાં ન હોવાથી સામાજિક નીતિ ઘડતર, સામાજિક કલ્યાણ અને વિકાસની યોજનાઓનું ઘડતર, સામાજિક કાર્યક્રમોનું આયોજન, અમલીકરણ અને મૂલ્યાંકન વગેરે જેવી બાબતોમાં કોઈ મુખ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત થઈ શક્યું નથી. તેઓએ પોતાના કાર્યોને સમાજ અને રાજ્ય સ્વીકારે તે રીતે પ્રેક્ટિસ કરવી જોઈએ. સમાજકાર્યના અધ્યાપકો, સમાજકાર્યકરો અને સંગઠના સભ્યો સામાજિક કલ્યાણ અને વિકાસના કાર્યોમાં વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું તેમણે જે જ્ઞાન, મૂલ્યો, કુશળતાઓ, અભિગમો, પદ્ધતિઓ, સિદ્ધાંતો, આચારસંહિતાઓ, ભૂમિકાઓ વગેરેની સમજ મેળવી છે તેનો પ્રેક્ટિસમાં ઉપયોગ ઓછો

કરે છે તેમજ વિરોધાભાસ જોવા મળે છે. અ ઉપરાંત સમાજકાર્યમાં વ્યાવસાયિક ચેતના, વ્યાવસાયિક નૈતિકતા, લોકોની સમસ્યાઓને સમજવા અને વ્યક્ત કરવા માટેનો મંચ, સામાજિક આયોજન અને વહીવટ, સામાજિક ક્રિયા, સંશોધનના અભિગમને પ્રોત્સાહન, વિવિધ પાસાઓમાં બોલ્લિક રસ અને સર્જનાત્મકતાનો વિકાસ થઈ શક્યો ન હોવાથી સમાજકાર્ય શિક્ષણ અને વ્યવસાય સામે ઘણા પ્રશ્નો અને પડકારો છે.

(૧૦) વિદ્યાર્થીઓના નોકરીના પ્રશ્નોમાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને સમાજકાર્યના સંગઠનોની ભૂમિકા

દરેક વ્યવસાયમાં વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ પૂર્ણ કરે એટલે તેમની સામે પહેલો પ્રશ્ન નોકરી મેળવવાનો આવે છે. આવો જ પ્રશ્ન વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ મેળવેલા વિદ્યાર્થીઓ પણ અનુભવે છે. હાલમાં ગુજરાતમાં ૫૦ થી વધુ સમાજકાર્યનું શિક્ષણ આપતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ ચાલે છે અને તેમાંથી દર વર્ષે ૨૫૦૦ થી વધુ વિદ્યાર્થીઓ વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યનું શિક્ષણ મેળવીને બહાર પડે છે ત્યારે આ તમામ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં સરકારી, બિન સરકારી અને અન્ય સંસ્થાઓમાં નોકરી પણ ઉપલબ્ધ હોતી નથી. જેથી આ વિદ્યાર્થીઓએ શિક્ષિત બેરોજગારોની સ્થિતિનો સામનો કરવો પડે છે અને નોકરીઓ માટે અનેક પ્રકારના પ્રયાસો કરવા પડે છે. પરંતુ જ્યારે વિદ્યાર્થીઓને અનેક પ્રયાસો કરવા છતાં પણ નોકરી મળતી નથી ત્યારે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને સમાજકાર્યના સંગઠનોની ભૂમિકા મહત્વની બને છે તેમજ વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના ક્ષેત્રોની વિવિધ નોકરીઓમાં સમાજકાર્ય વિદ્યાર્થીઓની જગ્યાએ અન્ય વ્યવસાયના વિદ્યાર્થીઓની ભરતી કરવામાં આવે છે. આવા સમયે સમાજકાર્ય વ્યવસાયની શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ અને સંગઠનોએ વિદ્યાર્થીઓના નોકરી અંગેના પ્રશ્નોની યોગ્ય જગ્યાએ રજૂઆત કરવામાં એન વિદ્યાર્થીઓને મદદરૂપ થવાની ભૂમિકા ભજવવામાં નિષ્ફળ રહ્યા છે.

(૧૧) રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરની વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યની પરિષદ જરૂરિયાત

વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણમાં એકસૂત્રતા લાવવા તથા સમાજકાર્યકરો અને સ્વૈચ્છિક સંસ્થાને માન્યતા આપવા માટે રાષ્ટ્રીય સ્તરની સમાજકાર્યની પરિષદની ખૂબ જ જરૂરિયાત છે. વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના વિવિધ મુદ્દાઓ ઉપર વિચાર-વિમર્શ કરવા માટે સમાજકાર્યના વિદ્વાન અધ્યાપકો અને સમાજકાર્યકરો એક મંચ પર લાવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ (થોમસ : ૨૦૧૦). ભારતમાં જેવી રીતે મેડિકલની રાષ્ટ્રીય પરિષદ છે તેવી રીતે સમાજકાર્યની રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરની પરિષદ બનાવવી આવશ્યક છે, કારણ કે સમાજકાર્ય શિક્ષણ અને વ્યવસાયના પ્રશ્નો, સમાજકાર્ય પ્રેક્ટીસની મુંજવણો, સમાજકાર્ય સંગઠનોની સમસ્યાઓ, પ્રશિક્ષણ અને સંશોધન સંબંધિત મુશ્કેલીઓ, સમાજકાર્યના વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને પ્રેક્ટિસનરના પ્રશ્નો, વિદ્યાર્થીઓના નોકરી સંબંધિત મુશ્કેલીઓ વગેરે પ્રશ્નોની રજૂઆત સામાન્ય રીતે જો સમાજકાર્યની રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરની પરિષદ બનેલી હોય તો તેમાં થઈ શકે છે તથા ઉકેલો અંગે ચર્ચા થઈ શકે. રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તરની સમાજકાર્યની પરિષદો દ્વારા સરકાર ઉપર દબાણ લાવીને

વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના પ્રશ્નોની ઉકેલની દિશામાં કાર્યા કરી શકાય છે જેથી સમાજકાર્યની પરિષદની ખૂબ જ આવશ્યકતા છે.

૫. સમસ્યાઓ અને પડકારોના નિવારણ સબંધી ભલામણો :

વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય શિક્ષણને યુનિવર્સિટીના વિભાગો અને તેને સંલગ્ન કોલેજો દ્વારા આકાર આપવામાં આવી રહ્યો છે. યુનિવર્સિટીઓના વિભાગો અને તેને સંલગ્ન કોલેજોની ગુણવત્તાના આધારે સમાજકાર્ય શિક્ષણની ગુણવત્તા આંકવામાં આવે છે કેન્દ્રિય અને રાજ્ય સ્તરની યુનિવર્સિટીઓના વિભાગો અને કોલેજોના ત્રણ અલગ અલગ આયામોનું એક સામૂહિક ધ્યેય અને લક્ષ્ય છે. આ ત્રણ આયામોના અભિગમો નીચે મુજબ છે.

પ્રથમ આયામ - કોલેજ અને વિભાગનો વારસો :

- * કોલેજો અને વિભાગોએ પોતાનું ધ્યેય અને લક્ષ્ય નક્કી કરવું.
- * મૂલ્ય આધારિત સમાજકાર્ય શિક્ષણની ખાતરી આપવી.
- * તાલીમ પામેલ વિદ્યાર્થીઓ સમાજની સહિષ્ણુતા અને સક્ષમતામાં પરિવર્તનના એજન્ટ તરીકે ફાળો આપી શકે તેવા તૈયાર કરવા.
- * ક્ષેત્રકાર્યમાં ક્રિયાત્મક કાર્યક્રમ (Fieldwork Action Project)ના માધ્યમથી વિદ્યાર્થીઓ સકારાત્મક અને અનુભવ મળે તેવી જોગવાઈ કરવી.
- * સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણના વિકાસમાં યોગદાન આપવું.
- * કોલેજો અને વિભાગોના વિકાસમાં આંતરિક વિભાગોની સહાય મેળવવી.
- * સમાજકાર્યના જ્ઞાનની ખેતી અને સાહિત્યના પ્રકાશન માટે વધુને વધુ ફાળો આપવો.
- * સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (Continuous Professional Development - CPD) માટેના વિવિધ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવામાં યોગદાન આપવું.
- * સમાજકાર્યમાં વધુને વધુ સંશોધનો માટે સૈદ્ધાંતિક અને પ્રાયોગિક એમ બન્નેમાં ફાળો આપવો.
- * સરકારી સંસ્થાઓ (GO), બિન સરકારી સંસ્થાઓ (NGO), કોર્પોરેટ સંસ્થાઓ (CO) અને વિશાળ જન સમુદાય સાથે સિધ્ધી વાતચીત/મુલાકાત કરવી.
- * અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓના શૈક્ષણિક વિકાસ માટે પ્રયાસો કરવા.
- * ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો વચ્ચેના સબંધોને સુવ્યવસ્થિત જાળવી રાખવા અને મજબૂત બનાવવા પ્રયાસો કરવા.

બીજો આયામ - સમાજકાર્યના અધ્યાપકોની જરૂરિયાતોની જાળવણી :

* શિક્ષણમાં વિશ્વાસ અને યોગ્યતા/સક્ષમતા

* ક્ષેત્રકાર્યમાં ક્રિયાત્મક કાર્યક્રમ (Fieldwork Action Project) અથવા પ્રત્યક્ષ ક્ષેત્રકાર્ય/ પ્રાયોગિક કાર્યના પગલાઓની નોંધ રાખવી.

* સૈદ્ધાંતિક અને વ્યવહારુ સંશોધનના ક્ષેત્રોમાં યોગદાન આપવું.

* વ્યાવસાયિક સંગઠનોના વિકાસમાં ફાળો આપવો.

* અધ્યાપકોએ સરકારી સંસ્થાઓ (GO), બિન સરકારી સંસ્થાઓ (NGO), કોર્પોરેટ સંસ્થાઓ (CO) અને વિશાળ જન સમુદાય સાથે સિધ્ધી વાતચીત/મુલાકાત કરવી.

* યુવાન સમાજકાર્યકરોને શીખવા માટે અધ્યાપકોએ માર્ગદર્શન આપવું.

ત્રીજો આયામ - સમાજકાર્યની કોલેજો/વિભાગો દ્વારા સામુદાયિક ક્રિયાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું :

* રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તર પર વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓએ આવશ્યક કર્યો કરવા.

* સતત વ્યાવસાયિક વિકાસ (Continuous Professional Development - CPD) માટે રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તર પર નિયમિત પ્રવૃત્તિઓ કરવી.

* રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તર પર વકાલતની પહેલ કરવી.

* રાષ્ટ્રીય અને રાજ્ય સ્તર ઉપર પ્રચાર - પ્રસારના પ્રયત્નો કરવા.

ભારતમાં સમાજકાર્ય શિક્ષણને મજબૂત બનાવવા માટે સુવ્યવસ્થિત રીતે સમસ્યાઓ અને પડકારોના ઉકેલો સમજવા જોઈએ. એટલે કે આ ત્રણ આયામોનો ઉપયોગ કરી સમાજકાર્ય શિક્ષણની સમસ્યાઓ અને પડકારોનું વધુ અસરકારક રીતે નિવારણ થઈ શકે છે.

૬. સમાપન :

વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય એ આધુનિક યુગનો વિકસતો વ્યવસાય છે. ભારતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાયને ૮૦ વર્ષ થયા છે, જ્યારે ગુજરાતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાયને ૬૩ વર્ષ થયા છે. છતાં પણ ભારત અને ગુજરાતમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણનો અપેક્ષિત વિકાસ થયો નથી અને બલ્યાવસ્થામાંથી પસાર થઈ રહ્યું હોય તેમ લાગે છે. આજે સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણ ગોકળગાયની ગતિએ એક ચોક્કસ દિશા તરફ આગળ વધી રહ્યું છે તેમજ આજના સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણ સામે અનેક પ્રકારની સમસ્યાઓ અને પડકારો ઊભા થયા છે અને તેના નિવારણ માટેની અહીં કેટલીક ભલામણો જણાવવામાં આવી છે. આ ભલામણો સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણ સાથે જેને સિધ્ધો સબંધ છે તેવા સમાજકાર્યના વિભાગો/કોલેજો, અધ્યાપકો, સમાજકાર્યકરો, વિદ્યાર્થીઓ અને સંગઠનોના સભ્યોએ

સમજવાની જરૂરિયાત છે. આ ભલામણોમાં બતાવવામાં આવેલ ત્રણ પરિમાણીય/આયમી અભિગમોની બાબતોને અસરકારક અનુસારવામાં આવે તો સમાજકાર્ય વ્યવસાય અને શિક્ષણની સમસ્યાઓ અને પડકારોનું નિવારણ શક્ય છે.

સંદર્ભ-સૂચિ :

- (૧) ચાવડા, ગીતા, (સપ્ટેમ્બર-2010), "વ્યાવસાયિક સમાજકાર્ય" રતનપુર – બનાસકાંઠા: લોક પ્રકાશન.
- (૨) પટેલ, આનંદી, (જુલાઈ-2009), "વ્યાવસાયિક સમાજકાર્યના આધારસ્તંભો" અમદાવાદ: વ્યાવસાયિક અભિવૃત્તિ પ્રકાશન.
- (૩) સૂદન કૃપાલસિંહ, (2008), "સમાજકાર્ય - સિદ્ધાંત એવં અભ્યાસ", લખનઠૂ રીયા બુક ડિપો.
- (૪) University Grants Commission, (1965), "Social Work Education in Indian Universities", New Delhi.
- (૫) Nair, Krishnan, (1981), "Social Work Education and Social Practice in India", Madras: ASSWI.
- (૬) Nanavathi, Meher, (1997), "Professional Associations of Social Work: An Analysis of Literature", The Indian Journal of Social Work, 58 (2), pp-287-300.
- (૭) Thomas, Gracious (Ed: 2010), "Professional Social Work in Indian Perspectives", New Delhi, IGNOU.
- (૮) Thomas, Gracious, (Ed: 2010), "Origin and Development of Social Work", New Delhi, IGNOU.

શ્રી વિપુલકુમાર સી. રામાણી
આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર,
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, આશ્રમ રોડ,
ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૪

Copyright © 2012- 2016 KCG. All Rights Reserved. | Powered By : Knowledge Consortium of Gujarat